

Manifestations of the Presence of Surah Yusuf in the Ode "The Dream of Return Cuts the Shirt of Absence" by Hassan Al-Murtada, One of the Resistance Poets

Ahmad Karami

Corresponding Author, Assistant Professor of Arabic Language and Literature, Faculty of Foreign Languages, Payam Noor University of Tehran, Iran. Email: karamipnp@pnu.ac.ir

Article Info	ABSTRACT
<p>Article type: Research Article</p> <p>Article history: Received 08 Nov 2025 Received in revised form 21 Dec 2025 Accepted 11 Jun 2026 Published online 21 Mar 2026</p> <p>Keywords: Resistance poetry, intertextuality, Yusuf, The Dream of Return, The Shirt of Absence, Hasan al-Murtada.</p>	<p>Hasan Sharaf Al-Murtada, the contemporary Yemeni poet, in the qasida "The Dream of Return," which expresses the sentiments of a displaced Palestinian, narrates the pain and suffering of Palestinians in exile and their hope to return to their homeland. The title of the qasida, which is imbued with longing and hope for return on the one hand, and filled with the sorrow of separation from the homeland on the other, points to the active presence of the story of Prophet Yusuf, who symbolizes the pain and suffering of Palestinians far from their homeland and their hope to return. Since Surah Yusuf represents the struggle between truth and falsehood, self-serving interests versus public and humanitarian concerns, and serves as a real example of how to treat the oppressed and innocent who may be condemned and imprisoned by conspiracy, it has become a valuable source of inspiration for the poet. By manipulating the events and main statements of the story of Prophet Yusuf (PBUH), the poet has created new themes and images that embody and reinforce the thoughts and emotions he intends to convey to the audience. The author, through a descriptive-analytical method, has examined and highlighted the presence of concepts, themes, and certain expressions from Surah Yusuf that have inspired the poet in the creation of themes and imagery. This research demonstrates the depth of the poet's engagement with religious heritage, based on the assumption that the poet has actively interacted with this heritage and has successfully employed it in the poetic structure of the qasida.</p>

Cite this article: Karami, A. (2026)., Manifestations of the Presence of Surah Yusuf in the Ode "The Dream of Return Cuts the Shirt of Absence" by Hassan Al-Murtada, One of the Resistance Poets. *Journal of International Studies of Resistance*, 1 (1). 37-55. DOI: <https://doi.org/10.22091/jisr.2025.14461.1010>

© The Author(s)
DOI: 10.22091/jisr.2025.14461.1010

Publisher: University of Qom

EXTENDED ABSTRACT (OpenAI, 2025)

Introduction

Qur'anic stories have always been regarded as the richest source of inspiration for Muslim poets and writers, and this religious heritage holds a special place in their literary works. Contemporary poets, drawing inspiration from this rich legacy, reinterpret ancient messages and connect them with the concerns of modern humanity to encourage the audience to reflect and engage more deeply with the text (Al-Sha'ar Anwar Mahmoud, 2013: 46). Among these, the story of Prophet Yusuf (AS), due to its human, moral, social, and political dimensions, has found a special place in contemporary Arab literature. According to Muhammad Fu'ad al-Sultan (2010: 3), "The summoning of historical and religious figures in contemporary Arab literature is an attempt to reinterpret the current reality of Arab countries, so that by comparing the past and the present, inspiration may be drawn from past experiences to solve present problems." This story, with its themes such as the oppression of the innocent and the hope for deliverance, has inspired Palestinian poets to highlight the injustices inflicted upon their people (Al-Sha'ar Anwar Mahmoud, 2013: 46). Hasan al-Murtada, a prominent Yemeni poet, in his ode "Hulm al-'Awda yaquddu qamis al-ghiyab" (The Dream of Return Tears the Shirt of Absence), has artistically employed the concepts and expressions of Surah Yusuf to depict the tragedy of the Palestinian people. In the title of the ode, he uses key terms from this Surah: "Hulm" (dream), which refers to the verse "They said, '[These are] confused dreams'" (Quran 12:44), and also "yaquddu" (he tears) and "qamis" (shirt), derived from the verse "And she tore his shirt from the back" (Quran 12:25). Mustafa Ibrahim (1989, 2: 718) defines "qadd" as "splitting and tearing lengthwise." By creatively engaging with the main events of the story and empathizing with the character of Yusuf, the poet transforms him into a symbol of the oppressed Palestinian who laments the plots woven against him by his own Arab brothers. This ode, which has not been studied independently before, stands as a significant example of the poet's creative interaction with the religious-Qur'anic heritage in reflecting contemporary political and identity-related realities.

Research Questions**Main Research Question**

How are the narrative, pictorial, and symbolic elements of Surah Yusuf reinterpreted in the ode "*Hulm al-'Awda yaquddu qamis al-ghiyab*" (The Dream of Return Tears the Shirt of Absence), and what role do they play in elucidating the identity, historicity, and discourse of Palestinian resistance?

Sub-questions of the Research

- A. How does the poet recreate the key components of the story of Yusuf (the dream, the shirt, absence, the well, affliction, and deliverance) within the structure of his poetry?
- B. What is the relationship between the symbol of the "shirt of absence" (qamis al-ghiyab) and the "shirt of Yusuf" (qamis Yusuf), and how does this connection add semantic depth to the representation of the Palestinian exile?
- C. How does the application of Qur'anic verses, images, and patterns in the ode elevate the Palestinian experience from the level of historical narrative to the level of a sacred and identity-defining narrative?

- D. What is the relationship between the poet's reinterpretation of the story of Yusuf and the discourse of resistance and the articulation of Palestinian social and political issues?
- E. How does the poet, through the use of Qur'anic intertextuality, elevate the concept of return (al-'awda) from a political hope to a mythico-sacred construct?

Theoretical foundations of research

The present study, through the creative utilization of the narrative, linguistic, and symbolic elements of Surah Yusuf and by employing Qur'anic intertextuality, has succeeded in reproducing the experience of Palestinian displacement and regional and international conspiracies within a religious, historical, and artistic framework, transforming the character of Yusuf into a symbol of Palestinian oppression and legitimate resistance. This ode stands as a successful example of the interaction of Yemeni poets with the Qur'anic heritage and the expressive capacity of Surah Yusuf in reflecting the political and identity-related realities of the contemporary Islamic world. Accordingly, the research findings demonstrate that the ode "Hulm al-'Awda yaquddu qamis al-ghiyab" by Hasan al-Murtada is a prominent example of the creative utilization of Surah Yusuf within the framework of Yemeni resistance poetry. Relying on techniques of Qur'anic intertextuality, the poet has employed a collection of words, concepts, images, and propositions from the story of Prophet Yusuf (AS) to represent the tragedy of Palestine and the displacement of its people.

Methodology

This research employs a descriptive-analytical method and utilizes library sources to examine the presence of Surah Yusuf (AS) in the ode Hilm al-Awda by Hasan al-Murtada. In this regard, the verses and concepts used by the poet are first identified. Subsequently, the manner in which the poet employs and creatively adapts their concepts is analyzed. Finally, the literary techniques employed by the poet and the extent of his success in forging a connection between the Qur'anic text and contemporary realities are evaluated.

Results

The results of the analysis can be presented along several main axes:

Very High Frequency of Yusufian Concepts and Structural Link with the Qur'anic Story: The poet has not only used key vocabulary and phrases from Surah Yusuf, such as "Qadda al-qamis" (he tore the shirt), "al-bi'r" (the well), "thamanin bakhsin" (a paltry price), "alqawhu" (they cast him), "Kan'an" (Canaan), and "al-ahlam" (the dreams), but has also paid attention to the narrative structure of the Surah. Similar to the Qur'anic narrative, by creating a tension between "hope," "the well," "sale," "betrayal," and "the hope of return," he places the reader on a parallel trajectory with the ups and downs of the story of Yusuf.

Recreation of Yusuf as a Symbol of the Oppressed and Steadfast Palestinian: The results show that by transforming the character of Yusuf into a symbol of the "displaced Palestinian cast into the well of exile," the poet has succeeded in constructing a very powerful semantic charge. Thus, the Palestinian here is Yusuf, and the well takes on new meaning by becoming betrayal, conspiracy, imprisonment, and the straits of a harsh life. Yusuf in this ode is not merely a historical figure; rather, he is the "Yusuf of today"—the Palestinian who has been sold and exiled by Arab brothers, Western powers, and Zionists, yet remains alive, resistant, and hopeful.

Critical Function of Intertextuality: Representing Regional and Global Betrayals: By borrowing Qur'anic phrases, the poet has articulated his critique of the betrayal by certain Arab states and Western colonial policies more sharply and effectively. Examples include:

- Comparing the "Balfour Declaration" to Zulaykha's "tearing of the shirt."
- Using the word "ulqiya" (was cast) to refer to casting Palestinians into the well of displacement.
- Employing the concept of "thamanin bakhsin" (a paltry price) to express the shameful transaction over Palestine.

These linguistic adaptations demonstrate that the poet has used the Qur'anic heritage as a tool to legitimize and strengthen the message of resistance.

The Poet's Success in Creative Imagery and Forging an Organic Link Between Qur'anic Canaan and Contemporary Palestine: By positioning "Canaan" as the original homeland and "Palestine" as the contemporary reality, the poet creates a form of historical and identity continuity. The simile of Canaan as a "Mu'allaqa ode" is a novel and artistic image indicating that Palestine, like a poem hung on the curtains of the Palestinian heart, is always alive and pulsating. This emotional coherence is one of the most successful manifestations of intertextuality in this ode.

Judicious Artistic Adaptations of Qur'anic Concepts and Their Role in Enhancing the Poem's Emotional Impact: Through conscious substitutions, such as using "Bi'r" (well) instead of "Jubb" (cistern/well), or transforming hope into the "corpse of dreams," the poet has been able to create a tangible and painful image of the situation in Palestinian refugee camps. These adaptations are not a falsification of meaning but an artistic recreation within the framework of resistance poetry, possessing a very high emotional and symbolic function.

Deepening the Message of Resistance through the Concept of "Hulm al-'Awda" (The Dream of Return): The results indicate that the ode's title is precisely aligned with the profound concepts of Surah Yusuf:

- "Hulm" (dream) signifying a distant but possible vision.
- "Yaquddu qamis al-ghiyab" (tearing the shirt of absence), meaning to rend the veils of distance.

The poet presents the dream of return not as a political slogan, but as a near reality that must, like Yusuf, surpass the era of the well and exile.

Representation of a Dynamic Structure of Hope; A Link with the Central Message of Surah Yusuf: At the end of the ode, just like at the conclusion of Yusuf's story in the Qur'an, the dominant discourse is one of "hope-inspiring." Despite the bitterness of displacement, the poet sees the dream of return as achievable. Relying on the Qur'anic message "لَا تَيْأَسُوا مِنْ رَوْحِ اللَّهِ" ("Despair not of the Mercy of Allah"), he aligns the path to Palestine's liberation with the trajectory of Yusuf's deliverance.

خوانش بینامتنیت سوره یوسف (ع) در شعر مقاومت با تکیه بر قصیده «حُلْمُ الْعُودَةِ یَقْدُ قَمِیصَ الْغِیَابِ» حَسَنِ الْمُرْتَضَى

احمد کرمی

نویسنده مسئول، استادیار زبان و ادبیات عربی، دانشکده زبان‌های خارجی، دانشگاه پیام‌نور تهران، ایران. رایانامه: karaminpnp@pnu.ac.ir

اطلاعات مقاله	چکیده
نوع مقاله: مقاله پژوهشی	داستان‌های قرآنی از غنی‌ترین و پرنفوذترین منابع الهام در ادبیات معاصر عرب به شمار می‌روند و از ظرفیت بالایی برای بازخوانی مسائل اجتماعی، سیاسی و هویتی برخوردارند. با وجود پژوهش‌های متعدد درباره بازتاب داستان حضرت یوسف (ع) در شعر عربی، سهم شاعران یمنی، به‌خصوص در ادبیات مقاومت، کمتر بررسی شده است. پژوهش حاضر با روش توصیفی-تحلیلی و با تکیه بر منابع کتابخانه‌ای، حضور مفهومی و هنری سوره یوسف را در قصیده «حُلْمُ الْعُودَةِ یَقْدُ قَمِیصَ الْغِیَابِ» اثر حسن المرتضی تحلیل می‌کند. یافته‌ها نشان می‌دهد که شاعر با بهره‌گیری خلاقانه از برخی آیات، واژگان و ساختار روایی سوره یوسف، تصویری نو از وضعیت فلسطین، رنج آوارگی، خیانت برخی قدرت‌های منطقه‌ای و بین‌المللی و آرزوی دیرینه بازگشت را بازآفرینی می‌کند. او ضمن فراخوانی گزاره‌های قرآنی همچون «قَدْ الْقَمِیصَ»، «الْجِبَّ»، «ثَمَنُ بَحْسٍ»، «أَحْلَامُ» و «أَلْقَوْهُ»، با تصرفات معنایی و واژگانی سنجیده، میان کنعان قصه و فلسطین معاصر پیوندی اندام‌وار ایجاد کرده است. این بینامتنیت قرآنی نه تنها موجب تقویت بار عاطفی و تأثیرگذاری قصیده شده، بلکه توانسته است شخصیت یوسف را به نمادی از فلسطینی مظلوم، اما ایستاده در برابر دسیسه‌ها تبدیل سازد. نتیجه آنکه قصیده حلم العوده نمونه‌ای شاخص از تعامل هنری با میراث قرآنی در شعر مقاومت یمن است و ظرفیت‌های گسترده داستان یوسف برای بازخوانی واقعیت‌های جهان اسلام را آشکار می‌کند.
تاریخ دریافت: ۱۴۰۴/۰۸/۱۷	
تاریخ بازنگری: ۱۴۰۴/۰۹/۳۰	
تاریخ پذیرش: ۱۴۰۴/۱۰/۲۱	
تاریخ انتشار: ۱۴۰۵/۰۱/۰۱	
کلیدواژه‌ها: شعر مقاومت، بینامتنیت، یوسف، حلم العوده، قمیص الغیاب، حسن المرتضی.	

استناد: کرمی، احمد. (۱۴۰۵). «خوانش بینامتنیت سوره یوسف (ع) در شعر مقاومت با تکیه بر قصیده «حُلْمُ الْعُودَةِ یَقْدُ قَمِیصَ الْغِیَابِ» حَسَنِ الْمُرْتَضَى». مطالعات

بین‌المللی مقاومت. دوره ۱. شماره ۱. صص: ۳۷-۵۵. <https://doi.org/10.22091/jisr.2025.14461.1010>

© نویسنده گان.

ناشر: دانشگاه قم

۱. مقدمه

از دیرباز، نویسندگان و شاعران مسلمان مجذوب زیبایی داستان‌های قرآنی هستند و علاقه فراوان خود را به آن نشان داده‌اند و به‌عنوان بخشی از سرمایه فکری، فرهنگی و هنری در آثار خود به‌کار گرفته‌اند. اهمیت موضوع قرآن کریم به‌عنوان غنی‌ترین منبع الهام‌بخش در ادبیات اسلامی، همواره مورد توجه شاعران و نویسندگان مسلمان بوده‌است. داستان‌های قرآنی، در طول تاریخ اسلامی، به‌منزله سرچشمه‌های زاینده برای ادبیات و هنرهای زبانی، جایگاه ویژه‌ای داشته‌اند. «شاعران امروز، با الهام از پیشینه غنی اسلامی و میراث قرآنی، در پی بازتفسیر و بازآفرینی پیام‌های کهن، آنها را با مسائل و دغدغه‌های انسان معاصر پیوند می‌زنند تا از این رهگذر، گیرنده را به تأمل و تعامل بیشتر با متن واداشته، در حالت بازتولید قرار دهند» (الشعر أنور محمود، ۲۰۱۳: ۴۶) و به اندیشه‌های خود هرچه بیشتر استحکام بخشند. بر این اساس، اهمیت داستان‌های قرآنی در شعر معاصر عرب، به‌ویژه در زمینه تحولات هویتی، سیاسی و اجتماعی، دوچندان شده‌است. در میان داستان‌های قرآنی، داستان حضرت یوسف (ع) به‌دلیل برخورداری از ابعاد گوناگون انسانی، اخلاقی، اجتماعی و سیاسی، از اهمیت ویژه‌ای نزد شاعران مسلمان برخوردار بوده و جایگاه ویژه‌ای در آثار ادبی شاعران معاصر عرب یافته‌است. این داستان که مصداق بارز جدال حق و باطل، مظلومیت بی‌گناه، دسیسه‌های خویشتاوندان، طمع ورزی‌ها و امید به‌رهایی و پیروزی نهایی است، از اهمیت ممتازی برای بازآفرینی هنری در بافت‌های معاصر برخوردار است، به‌گونه‌ای که «با غنای خود، الهام‌بخش شاعران عرب به‌طور کلی و شاعران فلسطینی به‌طور خاص شده‌است تا بی‌عدالتی و ستم روا داشته شده بر خود و مردمشان را برجسته کنند» (همان، ۲۰۱۳: ۴۶). در ادبیات معاصر عرب، فراخوانی شخصیت‌های تاریخی و دینی در واقع، تلاشی برای بازخوانی واقعیت کنونی اوضاع کشورهای عربی منطقه است تا از طریق مقایسه بین گذشته و حال، پی‌بردن به میزان نقصی که ملت‌ها در زمان حال به آن مبتلا گردیده‌اند، ممکن شود و از تجربیات گذشته، به‌عنوان راه‌حلی برای مشکلات کنونی الهام‌گرفته شود. هرچند پژوهش‌های متعددی در باره بازتاب داستان حضرت یوسف (ع) در شعر معاصر عربی انجام گرفته‌است؛ اما آثار شاعران یمنی معاصر، به‌ویژه در حوزه ادبیات مقاومت، کمتر مورد توجه پژوهشگران قرار گرفته‌است. حسن المرتضی از شاعران برجسته یمنی است که در قصیده «حُلْمُ الْعُودَةِ يُقَدُّ قَمِيصَ الْغِيَابِ» با بهره‌گیری هنرمندانه از مفاهیم، مضامین و تعبیر سوره یوسف، تراژدی مردم فلسطین را به‌تصویر کشیده‌است. این قصیده که تاکنون به‌صورت مستقل مورد بررسی قرار نگرفته، نمونه‌ای شاخص از تعامل خلاقانه شاعر با میراث دینی - قرآنی است. شاعر با بهره‌جستن از داستان حضرت یوسف (ع) در این قصیده به بیان امیدها، تردیدها، دل‌مشغولی‌ها و آرزوهای مردم ستم‌دیده و آواره فلسطین پرداخته‌است. او به‌دلیل آفرینش هنری و ایجاد ارتباط بین دو گزاره با پیوندی پندارین، توانایی خود را در اقناع مخاطب به نمایش گذاشته و کلام خود را بر تخیل شاعرانه و منطق و استدلال بنا نهاده‌است. شاعر گاهی با تصرف در ماجراها و گزاره‌های اصلی داستان حضرت یوسف (ع) مضامینی نو و تصاویری جدید خلق کرده‌است. این تصاویر هماهنگ و متناسب، موجب تجسم و تقویت اندیشه‌ها و عواطفی می‌شود که شاعر قصد انتقال آن‌ها را به مخاطب دارد و در پیوندی به‌هم فشرده و اندام‌وار برخورد شاعر را با آن پدیده و اندیشه به نمایش می‌گذارد. حسن المرتضی با فراخوانی این داستان سعی دارد از طریق هم‌زادپنداری با شخصیت‌های داستان، حرف‌ها و عقاید خود را تقویت و تجسم بخشد. نماد یوسف در شعر فلسطینی در بیان درد و رنج‌های رسیده از نزدیکان و برادران عرب، نمادی قرآنی است. در اینجا، یوسف یک فلسطینی است که از برادران عرب خود که نسبت به او نفرت دارند و علیه او دسیسه می‌کنند، شکوه می‌کند. کاربست واژه حُلْم در عنوان قصیده به‌معنای «به خواب دیدن، در رؤیا دیدن، خواب (چیزی را) دیدن» (آذرنوش، ۱۳۸۶: ۱۳۹) که مفرد واژه احلام و در سوره یوسف آمده‌است: «قَالُوا أَضْغَاتٌ أَحْلَامٍ وَمَا نَحْنُ بِتَأْوِيلِ الْأَحْلَامِ بِعَالَمِينَ» (یوسف: ۴۴) و «گاهی به‌معنی آنچه دور از واقعیت به‌نظر می‌رسد به‌کار رفته‌است» (عمر مختار، ۱۴۲۹ هـ: ۵۵۲) و نیز، استفاده از فعل «يَقْدُّ» از ماده (الْقَدُّ) که به‌معنای «شکافتن و پاره کردن طولی است» (ابراهیم، ۱۹۸۹، ج ۲: ۷۱۸) و واژه قمیص به‌معنای پیراهن که هر دو واژه «يَقْدُّ و قمیص» اقتباسی از آیه شریفه «وَقَدَّتْ قَمِيصَهُ مِنْ دُبُرٍ...» (یوسف: ۲۵) است، در عنوان قصیده که از عمق احساس اندوه و امید فلسطینیان حکایت می‌کند، استهلالی بسیار زیبا است.

۱-۱. ضرورت و اهمیت پژوهش

از آنجاکه به دستاوردهای ادبی - هنری شاعران یمن، به‌ویژه شاعران معاصر آن سرزمین در برهه زمانی حاضر، کمتر پرداخته می‌شود و تلاش این شاعران آزاده - خصوصاً در تلفیق هنری آثار ادبی خود با مفاهیم، مضامین و الفاظ قرآن و تأثیرپذیری معنایی و واژگانی آنان از قرآن کریم در کنار نقطه‌نظرهای آنان درباره مسائل منطقه، تا حدودی نادیده گرفته شده است - پژوهش در آثار آنان، و تبیین دیدگاهشان از ضرورت و اهمیت ویژه‌ای برخوردار است. بر این اساس، بررسی این قصیده از چند جهت حائز اهمیت است:

۱. توجه به دستاوردهای ادبی - هنری شاعران یمن که در پژوهش‌های فارسی‌زبان کمتر به آن پرداخته شده است.
۲. تبیین نقش میراث قرآنی در غنی‌سازی شعر مقاومت معاصر عربی، به‌ویژه یمن.
۳. آشکارسازی دیدگاه شاعران آزاده عرب نسبت به مسائل فلسطین، خیانت برخی حکام عرب، و نقش محافل بین‌المللی.
۴. نشان‌دادن ظرفیت‌های هنری داستان‌های قرآنی برای بازخوانی واقعیت‌های کنونی جهان اسلام.

۲-۱. پرسش‌های پژوهش

پرسش اصلی پژوهش

چگونه عناصر روایی، تصویری و نمادین سوره یوسف در قصیده «حُلْمُ الْعَوْدَةِ يُقَدُّ قَمِيصَ الْغِيَابِ» بازخوانی شده و چه نقشی در تبیین هویت، تاریخ‌مندی و گفتمان مقاومت فلسطینی ایفا می‌کند؟

پرسش‌های فرعی پژوهش

۱. شاعر چگونه مؤلفه‌های کلیدی داستان یوسف (رؤیا، قمیص، غیاب، چاه، محنت و فرج) را در ساختار شعری خود بازآفرینی می‌کند؟
۲. نماد «قمیص الغیاب» چه ارتباطی با «قمیص یوسف» دارد و چگونه این پیوند به بازنمایی وضعیت تبعید فلسطینیان عمق معنایی می‌بخشد؟
۳. کاربست آیات، تصاویر و الگوهای قرآنی در قصیده، تجربه فلسطینی را از سطح روایت تاریخی به سطح روایت قدسی و هویتی ارتقا می‌دهد؟
۴. بازخوانی شاعر از داستان یوسف چه نسبتی با گفتمان مقاومت و طرح مسائل اجتماعی و سیاسی فلسطین دارد؟
۵. شاعر چگونه با استفاده از بینامتنیت قرآنی، مفهوم بازگشت (العودة) را از یک امید سیاسی به یک سازه اسطوره‌ای - قدسی ارتقا می‌دهد؟

۳-۱. روش پژوهش

این پژوهش با روش توصیفی - تحلیلی و با استفاده از منابع کتابخانه‌ای، حضور سوره یوسف (ع) در قصیده حلم العودة حسن المرتضی را بررسی می‌کند. در این راستا، ابتدا آیات و مفاهیم مورد استفاده شاعر شناسایی، سپس چگونگی بهره‌گیری و تصرف شاعر در مفاهیم آن‌ها تحلیل، و در نهایت تکنیک‌های ادبی به‌کار گرفته توسط شاعر و میزان موفقیت وی در ایجاد پیوند میان متن قرآنی و واقعیت‌های معاصر ارزیابی می‌شود.

۴-۱. پیشینه پژوهش

در مورد داستان حضرت یوسف (ع)، از جوانب و دیدگاه‌های گوناگون، کارهای زیادی انجام گرفته است ده‌ها اثر به مضامین فکری، تربیتی، اخلاقی، مدیریتی و دلالت‌های بلاغی و نحوی و نیز، جوانب ادبی داستانی آن پرداخته‌اند؛ از میان آن‌ها در اینجا به بخشی از مهم‌ترین کارهای مرتبط با موضوع این مقاله اشاره خواهد شد:

رخشنده‌نیا، روشن‌فکر و نعمتی (۱۳۹۲) در مقاله‌ای با عنوان «قناع یوسف (ع) فی الشعرالفلسطینی المعاصر» پس از توضیحی مفصل در مورد، قناع انواع و ویژگی‌ها و عناصر درامی آن و تفاوتش با رمز به اختصار به نام شاعرانی که در شعرشان از داستان یوسف (ع) نام برده‌اند اشاره کرده و به بررسی قناع در یک قصیده از محمود درویش پرداخته‌اند. رستم‌پور ملکی (۱۳۸۴)

در مقاله‌ای با عنوان «التناص القرآني في شعر محمود درویش»، به نکاتی کوتاه در مورد بهره‌برداری درویش از داستان حضرت یوسف (ع) در اشعارش پرداخته است. عرب و حصابی (۱۳۸۸) در مقاله‌ای با عنوان «حضور نمادین پیامبران در شعر معاصر عربی»، به بررسی نماد قرار گرفتن پیامبران الهی برای بیان درون‌مایه‌های چون غربت و رنج، صبر و ایمان و ... در شعر شاعران معاصر عرب پرداخته‌اند. همچنین قوامی (۱۳۸۸)، در پایان‌نامه خود با عنوان «نمادپردازی در دیوان امل دنقل»، کارکرد شخصیت حضرت یوسف (ع) به عنوان نماد صبر و استقامت در شعر امل دنقل را بررسی کرده است. اصغری (۱۳۹۰) در پایان‌نامه خود با عنوان «بازتاب داستان حضرت یوسف (ع)، در شعر معاصر عرب»، پس از توضیحی مفصل در مورد انواع میراث مورد استفاده در شعر، از جمله میراث دینی و مهم‌ترین ویژگی‌های داستان حضرت یوسف (ع)، به بازتاب جنبه‌های مادی و معنوی این داستان قرآنی و کارکردهای مختلف آن در شعر معاصر عرب پرداخته است. سیفی و حسینی رباط (۱۳۹۴)، در مقاله‌ای با عنوان «فراخوانی پیامبران الهی در شعر ممدوح عدوان» به توضیح دلالت‌های داستان سه پیامبر از جمله حضرت یوسف در شعر ممدوح عدوان شاعر سوری پرداخته‌اند. شمس‌آبادی و کارآمد (۱۳۹۴) در مقاله «بررسی کارکرد موتیف نمادگرایی یوسف و بازآفرینی آن در اشعار محمود درویش و قیصر امین‌پور» به مهم‌ترین مضامینی پرداخته‌اند که دو شاعر برای بیان آن‌ها از نماد یوسف بهره گرفته‌اند. از دیگر کارهای انجام شده در مورد داستان حضرت یوسف (ع) می‌توان به آثاری از جمله مقاله «رویکرد تربیتی به صبر مؤلفه‌ها و مصادیق آن در سوره یوسف» اثر مروتی، اکبرنژاد و ذوالفقاری‌فر (۱۳۹۷) و مقاله «بررسی فنی حسن ابتدا، براعت استهلال و حسن ختام در قصه‌های قرآن؛ مورد پژوهانه داستان حضرت موسی و حضرت یوسف»، اثر مجیدی و برزگر (۱۳۹۸) و مقاله «راهکارهای تربیتی سوره یوسف (ع) بر اساس مفهوم روانشناختی سازوکار دفاع روانی» اثر علیمزادی و همکاران (۱۳۹۹) و نیز، پایان‌نامه سنابل احمد محمود حلبی (۲۰۱۹) با عنوان «قصه یوسف فی الشعر الفلسطینی المعاصر دراسة اسلوبية». مقاله حاجی‌زاده و فرهادی (۱۴۰۱) به عنوان بازخوانی انسجام ساختاری سوره یوسف در پرتو نظریه نظم متقارن با تکیه بر دیدگاه جواد انور قریشی، اشاره کرد. اما تا آنجا که نگارنده این پژوهش جست‌وجو کرده است خوانش بینامتنی سوره یوسف در شعر مقاومت با تکیه بر قصیده «حلم العوده...» حسن المرتضی صورت نگرفته است.

۲. بحث و بررسی

۲-۱. تحلیل حضور سوره یوسف (ع) در قصیده

حسن المرتضی در قصیده حلم العوده، برای بیان حال فلسطین و فلسطینیان، ستم‌ها، دسیسه‌ها و خیانت‌های منطقه‌ای و بین‌المللی برای آواره کردن مردم فلسطین و امید و آرزوی بازگشتشان به سرزمین خود، با تکنیک بینامتنیت قرآنی از مفاهیم سوره یوسف (ع)، الفاظ و تعبیرات آن، بهره جسته است. شاعر، آواره فلسطینی را که با دسیسه‌ها، ستم و تجاوز صهیونیست‌ها و حمایت برخی کشورهای غربی، از سرزمین خود رانده و آواره شده است و بار غم فراق و دوری فلسطین را بر دوش جان می‌کشد، به حضرت یوسف (ع) تشبیه کرده است. در بیشتر ابیاتی که در این قصیده با آن روبرو خواهیم شد، تصویرسازی با حوادث سوره یوسف (ع)، نقش خیانتکاران منطقه، دسیسه‌های بین‌المللی، غربت و زندانی شدن یوسف و دل‌مشغولی‌های آوارگان فلسطینی در غربت، در قالب‌های هنری زیبا و مفاهیم رسا ترسیم، و به تصویر کشیده شده است. حسن المرتضی با استفاده از مفاهیم قرآنی سوره یوسف (ع)، میان کنعان آن زمان و فلسطین امروزی ارتباط نزدیکی ایجاد کرده است. شاعر با ذکر کنعان در آغاز بیت زیر:

و "کنعان" نصُّ شاعریٍّ مُعلِّقٍ
بأسْتارِ بُضٍ مُدَّ علیها تَأَسَّنَا

(حسن المرتضی، ۲۰۱۹: ۲۱)

ترجمه: ("کنعان" متنی شاعرانه است، از آن زمان که با پرده‌های نبض انس گرفته است، بر آن آویخته باقی مانده است).

ذهن، عاطفه و خیال خواننده را به کنعان زمان حضرت یعقوب (ع) روانه می‌سازد. او برای بیان تعلق و وابستگی همیشگی فلسطین به مردمش، «کنعان را که زادگاه اصلی فلسطینیان است» (الحمیری، ۱۹۸۰، ج ۱: ۴۹۶) به قصیده‌های معلقات دوره جاهلی که بنا بر روایاتی تاریخی، «بر ستون‌ها یا پرده‌های درون کعبه آویزان بوده‌اند» (الجنیدی، ۱۴۱۲هـ، ج ۱: ۱۵۵)، تشبیه کرده‌است. کنعان همچون قصیده‌های معلقات، بر پرده‌های قلب فلسطینی آویزان است که با تپش قلبش، روح زندگی در آن جاری است. او با استفاده از روایت آویزان کردن چکامه‌های معلقات دوره جاهلی بر دیوارهای داخل کعبه، در استعاره‌ای زیبا قلب و نبض خود را به کعبه تشبیه کرده که کنعان همانند معلقات به پرده‌های آن آویزان است.

اندوه غربت و آوارگی و اشتیاق فراوان بازگشت به آغوش وطن از بارزترین نشان‌ها و دل مشغولی‌های آوارگان فلسطینی است؛ اما به درازا کشیدن این اشتیاق تراژدی دیگری برای آوارگان فلسطینی است که شاعر برای بیان عمق فاجعه آوارگی و به درازا کشیدن آن، به تصویرپردازی بسیار رسایی دست‌زده است و آن را به جسدی بی‌جان که فلسطینی آواره بر دوش می‌کشد تشبیه کرده‌است:

أَلَلْتِ نَاسِ أَوْطَانٍ وَمَا نَلْتِ مَوْطِنًا؟ وَبِي جُنَّةِ الْأَحْلَامِ لَمْ تَلْقَ مَدْفِنًا!

(المرْتَضَى، ۲۰۱۹: ۶۰)

ترجمه: (آیا مردم وطن دارند و من از وطن محروم‌م؟ و جسد رؤیاهایی را بردوش خود دارم که برای دفنش نیافته‌است!) شاعر با استعاره کنایی زیبایی در «جَنَّةِ الْأَحْلَامِ» و با استفاده از صنعت تشخیص یا آدم گونگی، آرزوها (الأحلام) را به انسانی مرده تشبیه کرده‌است. آواره فلسطینی سالیانی طولانی است که آرزوهایش را همچون جسدی بی‌جان بردوش حمل می‌کند (بِي جُنَّةِ الْأَحْلَامِ). حسن المرْتَضَى با به‌کارگیری بَاءِ الصَّاقِ در «بِي جَنَّةِ الْأَحْلَامِ» نشان می‌دهد که این آرزوها لحظه‌ای از او جدا نگشته و چون وصله‌ای جدایی‌ناپذیر به روح و جان او بسته شده‌است. او آواره‌ای است که حتی برای به خاک سپردن جنازه آرزوهایش هم جایی ندارد (لم تَلْقَ مَدْفِنًا). در مصرع نخست بیت گذشته، این فلسطینی آواره، غرق در اندوه و حسرت، از بی‌خانمانی خود متحیر است. او در پرسشی که مخاطب آن همه جهانیان - به‌ویژه برادران هم‌نژاد و هم‌کیشش - می‌باشند، می‌پرسد که چرا مردم جهان دارای مسکن و مأوا، در آسایش و آرامش‌اند؛ اما او حتی از جایی برای دفن جنازه آرزوهایش نیز، محروم است! در بیتی دیگر از قصیده، حسن المرْتَضَى به آوارگی و بی‌خانمانی فلسطینیان پرداخته و با بهره‌گیری از بخشی از آیه شریفه «وَأَسْتَبَقَا الْبَابَ وَقَدَّتْ قَمِيصَهُ، مِنْ دُبُرٍ وَأَلْفَيَا سَيِّدَهَا لَدَى الْبَابِ قَالَتْ مَا جَزَاءُ مَنْ أَرَادَ بِأَهْلِكَ سُوءًا إِلَّا أَنْ يُسْجَنَ أَوْ عَذَابٌ أَلِيمٌ» (یوسف: ۲۵) به تصرف سرزمین فلسطین و بخشیدن آن به صهیونیست‌ها اشاره کرده و آن را به پاره کردن پیراهن یوسف تشبیه کرده‌است:

وَإِنْ قَدْ بَلْفُورٍ قَمِيصِي بِوَعْدِهِ فَنَخَاطَ قَمِيصًا فَوْقَ عُرِّي تَصَهَّنَا

(حسن المرْتَضَى، ۲۰۱۹: ۶۱)

ترجمه: (و هرچند بالفور با وعده خود پیراهنم را پاره کرد؛ ولی پیراهنی برای صهیونیست‌های برهنه‌ای دوخت). شاعر با تغییراتی در مفهوم آیه گذشته، بالفور را به زلیخا تشبیه کرده‌است که وسوسه‌ها و وعده‌های دروغینش، اعراب را فریب داده تا پیراهن یوسف را که نماد (فلسطین) است، پاره کند. پاره کردن پیراهن فلسطین، کنایه از عریان کردن و گرفتن مایملک آن است. غرب حلیه گر، با دسیسه و جنگ، فلسطین را عریان کرده تا صهیونیست‌های عریان و آواره دیگر نقاط جهان را جمع‌آوری و با دادن سرزمین فلسطین به آن‌ها، خلعتی فاخر بر تن‌شان پوشانده‌است. در بیت گذشته، شاعر با به‌کارگیری ترکیب و صفی «عُرِّي تَصَهَّنَا» به معنی برهنه‌ای که صهیونیست شده‌است، نشان می‌دهد که هر آواره و بی‌خانمانی که خود را صهیونیست معرفی کرده، از این تصاحب و واگذاری سرزمین فلسطین بهره‌مند شده‌است.

حسن المرتضی در بیتی دیگر از قصیده حلم العوده، از آیه شریفه «وَشَرُّهُ بِثَمَنِ بَحْسٍ دَرَاهِمَ مَعْدُودَةٍ وَكَانُوا فِيهِ مِنَ الزَّاهِدِينَ» (یوسف: ۲۰) بهره جسته با الهام گرفتن از داستان فروش یوسف، در کنار چاه، آرزو می‌کند که روزی فرار سد که دیگر در خواب، خود را همچون یوسف، عرضه شده برای فروش در کنار چاه‌های اردوگاه‌ها نیند. او با تعبیری نغز و زیبا در قالب تشبیه اضافی «بئر المنافی» (چاه تبعیدگاه‌ها)، اردوگاه‌های آوارگان فلسطینی را به چاه تشبیه کرده است:

ويا ليت حُلْمي لا أرى فيه أني غلامٌ لدى بئر المنافي مُتَمَّنَا

(المرتضی، ۲۰۱۹: ۶۱)

ترجمه: (ای کاش در رؤیایم خود را کودکی در کنار چاه تبعید نبینم که برای فروش قیمت‌گذاری شده است).

شاعر در بیت گذشته هرچند از آیه شریفه «قَالَ قَائِلٌ مِنْهُمْ لَا تَقْتُلُوا يُوسُفَ وَأَلْقُوهُ فِي غَيَابَتِ الْجُبِّ . . .» (یوسف: ۱۰) و آیه شریفه «وَشَرُّهُ بِثَمَنِ بَحْسٍ دَرَاهِمَ مَعْدُودَةٍ وَكَانُوا فِيهِ مِنَ الزَّاهِدِينَ» (یوسف: ۲۰) بهره جسته است؛ اما برای بیان اوضاع اسفبار اردوگاه‌های آوارگان فلسطینی با جایگزین کردن برخی کلمات مترادف و متناسب با سیاق قصیده، در مفهوم قرآنی تصرف کرده با جایگزین کردن واژه «بئر» به جای واژه قرآنی «الْجُبِّ» مضمون و تصویری بسیار متناسب با اوضاع اردوگاه‌های آوارگان فلسطینی آفریده است؛ زیرا «جُبُّ» به چاه دارای آب اطلاق می‌شود و بئر چاه خشک بدون آب و تاریک است» (الزهار، ۲۰۲۱، ج ۳: ۶۸). بر این اساس، شاعر برای بیان وخامت و اوضاع فلسطینیان رانده شده از سرزمین خود، واژه «بئر» را جایگزین «الجُب» کرده است. «بئر المنافی» تا اردوگاه و تبعیدگاه‌های فلسطینیان را به چاه‌های خشک و تاریک تشبیه کرده باشد.

شاعر در بیتی دیگر به انگیزه به چاه افکندن یوسف توسط برادرانش و فروش آن پرداخته است. از دیدگاه شاعر، فروختن مردم فلسطین به بهای اندک، تنها برای فروش آنان نبوده است؛ بلکه مقدمه و زمینه‌ساز به تاراج رفتن سرزمینشان بوده است:

لکی یشتري بالبَحْسِ صِهْيُونُ مَوْطِنِي وَقَدْ بَاعَنِي مَنْ كَانَ أَلْفِي وَحَوَّنَا

(المرتضی، ۲۰۱۹: ۶۱)

ترجمه: (و آنان که مرا به چاه افکننده و خیانت کردند، پیشاپیش مرا فروخته بودند تا صهیونیست‌ها، سرزمینم را به بهایی ناچیز بخرند).

فلسطینی تبعید شده بر این باور است که برادران خیانتکارش پیش از آنکه به چاهش افکنند او را فروخته بوده‌اند تا صهیونیست‌ها سرزمینش را به بهای اندک تصاحب کنند. در این بیت با دخل و تصرف در مفهوم آیه قرآن، فلسطینیان، یوسف‌هایی هستند که به چاه افکننده شده‌اند تا سرزمینشان به بهای اندک فروخته شود. از سوی دیگر، شاعر برای تبیین مفهوم خیانت در فروش فلسطین، با وام‌گیری واژه «أَلْفِي» به معنای افکندن، برگرفته از عبارت قرآنی «أَلْقُوهُ» در آیه شریفه «وَأَلْقُوهُ فِي غَيَابَتِ الْجُبِّ» (یوسف: ۱۰) بهره جسته است تا نشان دهد خیانتکارانی که با دسیسه او را به چاه افکندند تا سرزمینش را به صهیونیست‌ها بفروشند، پیش از فروختن فلسطین او را فروخته‌اند (وقد باعني مَنْ كَانَ أَلْفِي وَحَوَّنَا)؛ اما با آن همه دسیسه و خیانت، جدایی افکندن میان فلسطین و فلسطینیان ناممکن است؛ زیرا فلسطین قطعه زمینی برای فروش نیست. فلسطین تاروپود وجود، آب و خاک و تاریخ پرفراز و نشیب فلسطینیان است که هرگز فروخته نخواهد شد. آیا با تبعید و آواره کردن می‌توان حب وطن را از دل‌های آزادمردان فلسطینی گرفت؟! شاعر برای اثبات موضوع غیرقابل فروش بودن فلسطین، به بازی با الفاظ روی آورده است. او واژه فلسطین را تفکیک و به دو بخش تقسیم کرده است. بخش اول را به «فلس» به معنی سکه و پول (آذرنوش، ۱۳۹۱: ۸۰۲) و بخش دوم را به «طین» به معنی خاک و گل و بنیاد (همان: ۶۴۵) تقسیم کرده است، سپس با استفاده از این کاربست واژگانی می‌گوید:

هي الطينُ لا "فلسٌ" سيبتاغُ تربتي فسَلْ عنكبوتاً شيد البيت أوهنا

(المرتضی، ۲۰۱۹: ۶۰)

ترجمه: (فلسطین سرزمین و تاروپود من است. سکه یا مالی برای دادوستد نیست. از عنکبوتی پرسید که سست‌ترین خانه را بنا کرده‌است).

فلسطین آب‌و خاک و بنیاد من است، سکه و مالی برای دادوستد و معامله نیست (لأفلسٌ سئیتاع). شاعر در مصراع دوم با استفاده تکنیک مقابله از مخاطب خود می‌خواهد که برای درک میزان پافشاری فلسطینی بر خاک خود از عنکبوتی که سست‌ترین خانه‌ها را می‌سازد و برای ماندن در آن به تارهای آن چنگ می‌زند، پیرسد تا ببیند که چگونه بر آن پافشاری می‌کند. شاعر برای بیان این معنای بکر، از آیه شریفه «... إِنَّ أَوْهَنَ الْبُيُوتِ لَبَيْتُ الْعَنْكَبُوتِ لَوْ كَانُوا يَعْلَمُونَ» (العنکبوت: ۴۱)، الهام گرفته‌است. بعید نیست که شاعر، اسرائیل را به عنکبوت و ساختارش را به تار آن تشبیه کرده، به مخاطبان خود می‌گوید: اگر باور ندارید که فلسطینی بفروش نخواهد رفت از صهیونیست‌های سست بنیان پرسید تا مقاومت و پایداری ما را به شما بگویند. به نظر می‌رسد، شاعر در به‌کارگیری تشبیه اسرائیل و ساختارش به تار عنکبوت هم به آیه شریفه مذکور چشم داشته، هم به سخن تاریخی و ماندگار شهید مقاومت سید حسن نصرالله اشاره کرده‌است.

در بیت بعدی، شاعر بر نپذیرفتن اشغال فلسطین و اسکان صهیونیست‌ها در آن تأکید دارد. او اعتراض خود را در قالب استفهام انکاری ابراز می‌دارد تا بیان کند که صهیونیستی که از «وَحَلِّ» به معنای «لجَن و باتلاق» (آذرنوش، ۱۳۹۱: ۱۱۹۲) ساخته شده‌است، نمی‌تواند از گِل تاریخ فلسطینیان، در این سرزمین خانه بسازد!

أَمِنْ طِينِ تَارِيخِي ابْتَنَى فَيْكِ مَوْطِنًا مُصَيِّهٌ مِنْ أَوْحَالِهِ قَدْ تَكُونَا

(المرئضى، ۲۰۱۹: ۶۰)

ترجمه: (آیا صهیونیستی که از لجن‌زار درست شده‌است از تاریخ من برای خود، در تو خانه‌ای ساخته‌است؟). حسن المرئضى در بیتی دیگر به آرزوی دیرینه مردم فلسطین اشاره می‌کند. آرزویی کهنه که سالیانی طولانی چشم به راه تغییر این اوضاع نابسامان و اسفبار خود می‌باشند. او برای بیان این موضوع، با استمداد از داستان خواب فرعون در قرآن کریم و برخی کلمات قرآنی موضوع آن رؤیا، به تصویرپردازی روی آورده تا مضمون و تصویری متناسب با سیاق قصیده خود بیافریند:

مَتَى أَبْصَرَ الْأَحْلَامَ سَبْعًا عَجَافُهَا سَتَأْكُلُهَا سَبْعٌ مِنَ الْغَيْرِ أَسْمَنَا؟

(همان: ۶۱)

ترجمه: (کی هفت خواب لاغر و نحیف را خواهم دید که هفت خواب فربه از دیگران آن‌ها را می‌خورند؟) او در این بیت، به آیه شریفه «وَقَالَ الْمَلِكُ إِنِّي أَرَى سَبْعَ بَقَرَاتٍ سِمَانٍ يَأْكُلُهُنَّ سَبْعٌ عِجَافٌ وَسَبْعَ سُنبُلَاتٍ خُضْرٍ وَأُخَرَ يَابِسَاتٍ يَا أَيُّهَا الْمَلَأُ أَفْتُونِي فِي رُؤْيَايَ إِنَّ كُنْتُمْ لِلرُّؤْيَا تَعْبُرُونَ» (یوسف: ۴۳) اشاره می‌کند و با نگاه به خواب فرعون که هفت گاو لاغر هفت گاو فربه را می‌خورند آرزو می‌کند که تراژدی اشغال فلسطین پایان یابد. اما او در این بیت، با هنجارگریزی معنایی در بخشی از مفهوم آیه تصرف کرده، برخلاف آیه شریفه قرآن که هفت گاو لاغر هفت گاو فربه را می‌خورند، آرزو می‌کند که هفت گاو فربه، هفت گاو لاغر را بخورند. به نظر می‌رسد شاعر با این جابجایی معنایی، اوضاع اسفبار فلسطین را به هفت گاو لاغر تشبیه کرده و آرزو می‌کند هفت گاو فربه به این وضع ناگوار پایان دهند. از نظر نگارنده، شاعر متناسب با موضوع خیانت برخی حکام عرب که هنجارگریزی کرده، برخلاف آیین و سنت اسلامی، به حکومت اسلامی پشت کرده، «برای شکست خلافت عثمانی با دشمنان مسلمانان به ویژه انگلستان هم پیمان شدند» (احمدی، ۱۳۷۷: ۱۴۷) به هنجارگریزی معنایی در بیت یادشده روی آورده‌است. نکته درخور توجه مصراع دوم بیت، افزودن قید «من الغیر» به سبع در عبارت «سبع من الغیر» است. آنجاکه شاعر با این قید اذعان می‌کند که گاوان فربه‌ی که گاوان لاغر را از بین می‌برند از آن ملتی غیر از ملت‌های عرب می‌باشند. او با به‌کارگیری کنایی گاوان فربه که کنایه از نیرویی مقتدر است و با کمک قید «من الغیر» آن را به دیگر اقوام نسبت داده‌است، نشان می‌دهد که برای پایان دادن به

وضع اسفناک فلسطین چشم در راه نیرویی مقتدر است؛ اما به قدرت و توانمندی دیگر مسلمانان چشم دوخته و امیدی به کشورهای عربی ندارد، از این روی ترکیب «سبع من الغیر» را به کار برده است.

شاعر در بیتی دیگر، به موضوع گم شدن ظرف آبخوری پادشاه و بازگرداندن اموال برادران یوسف که برای خرید گندم به مصر برده بودند اشاره می‌کند و برای برجسته کردن اندیشه خود و تعمیق مفهوم آن از بخش‌هایی از دو آیه شریفه «وَلَمَّا فَتَحُوا مَتَاعَهُمْ وَجَدُوا بِضَاعَتَهُمْ زُدَّتْ إِلَيْهِمْ...» (یوسف: ۶۵)، و آیه شریفه «قَالُوا نَفَقْدُ صُوعَ الْمَلِكِ...» (یوسف: ۷۲) استمداد جسته، تا مضمونی هنری و زیبا خلق کند:

وَبَيْنَ صُوعِ الْحِلْمِ زَيْتُونَةُ النَّدَى متی سوف تَعْدُو فِي مَتَاعِ حِرْنَا؟

(المرئضی، ۲۰۱۹: ۶۱)

ترجمه: (و در جام رؤیا، زیتونی از شبنم باشد چه زمانی این زیتون، در متاعی برای گرمای سوزان ما جای خواهد گرفت؟). شاعر با استفاده از واژه‌های قرآنی «صواع الملک» به معنی «پیمانانه یا ظرف آبخوری پادشاه» (الزبیدی، ۱۸۹۴، ج ۲۱: ۳۷۹؛ خسروی حسینی، ۱۳۷۴، ج ۲: ۴۳۳). در مصرع اول بیت، و «متاعهم» در مصرع دوم و جایگزینی «صواع الحلم» به معنی پیمانانه امید و آرزو با «صواع الملک» در کنار «زیتونه الندی» که کنایه از فلسطین است به تلفیق گذشته و حال روی آورده، و با اندکی تصرف، مضمونی نغز و تازه و تصاویر حسی و معنوی درخور توجهی آفریده است. شاعر با جایگزین کردن ترکیب صواع الحلم به جای صواع الملک، نشان می‌دهد که امید، آرزو و شکیبایی، پادشاه حاکم بر دل‌های فلسطینیان آواره است. او آرزو می‌کند همان‌گونه که متاع فرزندان یعقوب علیه السلام، بازگردانده شد، آن زیتون که نماد فلسطین است، سرانجام در جام امید و بردباری به آنان برگردانده شود.

حسن المرئضی در بیت دیگری از قصیده با استمداد از آیه شریفه «... . وَقَالَتْ أَخْرِجْ عَلَيْنَهُنَّ فَلَمَّا رَأَيْنَهُ أَكْبَرْنَهُ وَقَطَّعْنَ أَيْدِيَهُنَّ وَقُلْنَ حَاشَ لِلَّهِ مَا هَذَا بَشَرًا إِنْ هَذَا إِلَّا مَلَكٌ كَرِيمٌ» (یوسف: ۳۱) و الهام گرفتن از داستان ورود حضرت یوسف به مجلس زنانه زلیخا و تشبیه شورای امنیت به آن مجلس زنانه، به ترسیم چهره واقعی شورای امنیت پرداخته است. از دیدگاه فلسطینی آواره، شورای امنیت و تصمیمات آن، همانند مجلس زنانه زلیخا و تنی چند از بانوان درباری مصر است:

ولا مجلس للأمن إذ ما بدت لهم ملامح لي، قالوا: الملائك المشيطنا!

(المرئضی، ۲۰۱۹: ۶۱)

ترجمه: (هرگاه چهره مرا ببینند، بگویند: فرشته‌ای شیطانی است. دیگران شورا، شورایی برای امنیت نخواهد بود!). شاعر با تصرف در مفهوم آیه که می‌فرماید: «فَلَمَّا رَأَيْنَهُ أَكْبَرْنَهُ وَقَطَّعْنَ أَيْدِيَهُنَّ وَقُلْنَ حَاشَ لِلَّهِ مَا هَذَا بَشَرًا إِنْ هَذَا إِلَّا مَلَكٌ كَرِيمٌ» (یوسف: ۳۱)، تصویری مطابق با اوضاع حاکم بر محافل سیاسی جهانی نفوذپذیر از صهیونیسم جهانی خلق کرده است. فلسطین از نظر شورای امنیت سازمان ملل، فرشته‌ای شیطان صفت است (الملائك المشيطنا!) شورای امنیت با عینک دگرگون بینی به موضوع فلسطین می‌نگرد. از این روی، فرشته «ملک» را شیطان و شیطان را ملک می‌بیند. برای مردم فلسطین، شورایی که با ورود فلسطینی و دیدن سیمای زیبایش او را فرشته شیطان صفت بنامد، شورای امنیت نیست. از نگاه شورای امنیت، فلسطین و فلسطینی هرچند فرشته باشد باز شیطان است. فلسطین زیبای بی‌گناه، آن فرشته جذاب و دل‌فریب، اگر خواسته‌های شیطانی محافل صهیونیستی را نپذیرد، متهم و از پیش محکوم شده است. شاعر به زیبایی هرچه تمام‌تر در ترسیم این مفهوم از آیه شریفه «وَلَيْئِن لَّمْ يَفْعَلْ مَا آمُرُهُ لَيَسْجُنَنَّ وَيَكُونًا مِنَ الصَّاغِرِينَ» (یوسف: ۳۲) و آیه شریفه «ثُمَّ بَدَأَ لَهُمْ مِنْ بَعْدِ مَا رَأَوُا الْآيَاتِ لَيَسْجُنُنَّهُ حَتَّى حِينٍ» (یوسف: ۳۵) استفاده کرده است.

از دیدگاه آواره فلسطینی، فلسفه وجودی محافل بین‌المللی همسوی با صهیونیسم، چیزی جز دسیسه‌چینی و محکوم و به زندان افکندن امثال مردم فلسطین نیست. شاعر در ترسیم این معنی نیز، از داستان مجلس زنانه زلیخا الهام گرفته است. حسن المرتضی با بهره‌گرفتن از دو آیه شریفه پیشین صهیونیسم را به زلیخا، حزب لوی را به زنان هم‌پایه محفل او تشبیه کرده که با همدستی دوستان خود، دشنه‌هایی برای دریدن پهلوی فلسطین‌اند:

زلیخا ولویبها وَمَنْ أَشْغَفُوا بِهَا
سکاکین لم یخلق سواها لأطعنا!

(همان: ۶۲)

ترجمه: (زلیخا و حزب و دل‌باختگانش دشنه‌هایی هستند که جز برای دریدن پهلوی من آفریده نشده‌اند).

شاعر برای تبیین جهت‌گیری تصمیمات شورای امنیت، از آیه شریفه «ثُمَّ بَدَأَ هُكْمٌ مِنْ بَعْدِ مَا رَأَوْا الْآيَاتِ لَيْسَ جُنُنَهُ حَتَّى حِينٍ» (یوسف: ۳۵) الهام گرفته، تصمیمات و قطعنامه‌های صادره از آن شورا را همانند تصمیمات و آرای مجلس زلیخا می‌داند. مجلس شورای امنیت، همان مجلس زلیخا و زنان بزرگان مصر است که یوسف (فلسطین) چاره‌ای جز تسلیم شدن در برابر خواسته‌های شیطانی آنان یا به زندان افتادن ندارد. از دیدگاه فلسطینی آواره، شورای امنیتی و سیله‌ای در دست صهیونیسم برای ضربه‌زدن به مظلومان دنیا است. او آنان را چاقو یا دشنه‌هایی می‌داند که برای دریدن پهلوی فلسطین ساخته شده‌اند. شاعر برای تأکید سخن خود و استحکام بخشیدن به آن معنی، در تشبیه زلیخا و لابی او به چاقو در (زلیخا ولویبها وَمَنْ أَشْغَفُوا بِهَا سِکَاکِیْنُ) با حذف ادات تشبیه، آنان را عین دشنه و خنجر معرفی می‌کند. اصطلاح لابی یهود و صهیونیست که در زبان عربی «اللّوی الصهیونی» گفته می‌شود و شاعر در بیت گذشته به کار برده است «به مجموعه گسترده از سازمان‌های یهودی گفته می‌شود که خود را در خدمت منافع اسرائیل و تأمین حمایت از آمریکا می‌دانند. لابی و گروه‌های فشار یهودی در آمریکا، پدیده ویژه‌ای در جامعه آمریکا به‌شمار می‌آیند که اعضای آن در منافع یا اهداف مشترک خاصی به توافق می‌رسند و «گروه‌های منافع اقتصادی» و یا «شهروندان» (Citizens groups) و یا «گروه‌های قضایا (Cause groups) نامیده می‌شوند. لابی-یهودی یکی از جریانات و محافل وابسته به سازمان یهودیان آمریکا است که در آن نمایندگان کنگره آمریکا برای تحکیم و توسعه رژیم صهیونیستی از هیچ کمکی به این رژیم فروگذار نمی‌کنند. این لابی فعالیت علنی خود را از زمان تأسیس اسرائیل تشدید کرد» (صفتاج، ۱۳۹۵: ۴۰).

شاعر در بیتی دیگر از قصیده به نمایندگان کشورهای عربی در سازمان ملل و شورای امنیت اشاره می‌کند و برای تبیین و استحکام اندیشه خود، از آیه شریفه «قَالُوا لَنْ نَأْكُلَهُ الدِّثْبُ وَ نَحْنُ عُصْبَةٌ إِنَّا إِذًا لَخَاسِرُونَ» (یوسف: ۱۴) کمک گرفته و با به‌کارگیری واژه «عُصْبَةٌ» به معنی «گروه بسیار نزدیک یا متحد و هم‌رأی در یک موضوع» (نک: حسن جبل، ۲۰۱۰، ج ۳: ۱۴۱۳). در این آیه شریفه و نیز، با استفاده از عبارت «فَأَذَلُّ دَلْوُهُ» در آیه شریفه «وَجَاءَتْ سَيَّارَةٌ فَأَرْسَلُوا وَارِدَهُمْ فَأَدْلَى دَلْوُهُ قَالَ يَا بُشْرَى هَذَا عَلَآمٌ وَأَسْرُوهُ بِضَاعَةٌ وَاللَّهُ عَلِيمٌ بِمَا يَعْمَلُونَ» (یوسف: ۱۹)، نمایندگان کشورهای عربی در سازمان ملل و شورای امنیت را که برادرانی نیرومند و متحد نامیده‌است «عصبة إخوانی» به کاروانی تشبیه می‌کند که فلسطین را از چاه درآورده «أدلی دلوها» تا رهسپار بازار بردگان کنند و سرانجام به زندان افکنند:

أعصبة إخوانی ستدلی بدلوها
لأسجن؟ هل من مجلس کان أمنا؟!

(المرتضی، ۲۰۱۹: ۶۲)

ترجمه: (آیا گروه برادرانم برای به زندان افتادنم نظر خواهند داد؟! آیا مجلسی برای امنیت ما وجود خواهد داشت!؟).

حسن المرتضی در بیت گذشته که به تناسب موضوع قصیده، از داستان برآوردن حضرت یوسف از چاه، و عبارت قرآنی «فَأَذَلُّ دَلْوُهُ» الهام گرفته، از کاربرد اصطلاحی و سیاسی «أدلی دلوه» به معنی «تشریک مساعی کرد، خود را قاطی دیگران کرد» (آذرنوش، ۱۳۸۶: ۲۰۲) و «در موضوعی اظهار نظر کرد» (عمر مختار، ۱۴۲۹هـ، ج ۱: ۷۶۵) استفاده کرده‌است. او از عبارت

«ستدلی بدلوها» که در اصل لغوی به معنی «انداختن سطل به درون چاه برای بیرون کشیدن آب است» (همان: ۷۶۵)، و استعاره کنائی از اظهار نظر کردن است، استفاده کرده تا تناسبی زیبا میان چاه و «دلو» به معنی «ظرف بیرون کشیدن آب از چاه» (همان)، و آیه شریفه قرآن «وَجَاءَتْ سَيَّارَةٌ فَأَرْسَلُوا وَارِدَهُمْ فَأَدْلُوا دَلْوَهُ» ایجاد کند که در ایجاد این تنا سب و تصویرپردازی به خوبی توفیق یافته است. او همچنین با به‌کارگیری «لِأَسْجِنَ» در ترکیب «عُصْبَةُ إِخْوَانِي سَتَدَلِي بَدَلُوهَا لِأَسْجِنَ» بیان می‌کند که این نزدیکان و هم‌نژادان او هستند که آرا و نظراتشان در مجامع بین‌المللی به بند کشیدن فلسطین و فلسطینی منجر خواهد شد. از سوی دیگر، واژه «عصبة» که بر گروه بسیار نزدیک یا متحد در یک موضوع دلالت می‌کند، بیانگر آن است که حکام عرب برای دربند کشیدن او متحد و همدل‌اند، نه برای مقابله با دشمنان اسلام و مبارزه با متجاوزان به مرزبوم اسلامی. حسن المرتضی در مصرع دوم بیت گذشته، با به‌کارگیری اسلوب استفهام انکاری در «هل من مجلس كان أمناً؟!» بیان می‌کند که هیچ شورای امنیتی در پی امنیت آنان نیست. شاعر با استلهام از به زندان افتادن یوسف (ع) بر این باور است که غل و زنجیری را که زندانبان به گردش افکنده است، به دستور عزیز مصر است. عزیز مصر کنایه از صهیونیسم و امپریالیسم جهانی است و زندانبان، اسرائیل و دیگر مجریان فرامین صهیونیسم جهانی در منطقه هستند. فلسطینی ستم‌دیده با وجود آوارگی و دربند زندان بودن، اندیشه و دل مشغولی‌اش رهایی وطن از چنگال اشغال‌گران است. او وطنش را بر خود ترجیح می‌دهد و روشنایی سپیده‌دم را پیش از خود برای میهنش می‌خواهد. از این روی، آرزو می‌کند که اگر سپیدی صبح پیروزی، جای سیاهی شب تصرف و اشغال‌وطنش را نگیرد و رؤیای آزادی میهنش محقق نگردد، تا فرارسیدن مرگش در همان زندان بماند:

عزیز بمصر صاغ امرًا لِساجِنِ علی عُنْقِي طَوْقَ مِنَ الْقَيْدِ فَأَفْتِنَا؟
فلا عشتُ سجنًا لا أرى صُبْحَ مَوْطِنِي لَدَيْهِ، وَرُؤْيَايَ الَّتِي لَمْ تَكُنْ لَنَا

(همان: ۶۲)

ترجمه: (عزیز مصر به زندانبان دستور داده است: طوقی از قید بر گردنم باشد، تفسیر این را به ما بگو).

ترجمه: (در آن زندانی که صبح وطنم را در آن نینم، و رؤیایی که دیده‌ام برای ما نباشد بهتر است که زنده نمانم).

شاعر در دو بیت گذشته نیز، با استفاده از واژه‌های «عزیز مصر، ساجن، رؤیا و أفتنا» از بخش‌هایی از آیات سوره یوسف که هم‌بند هایش تعبیر خواب خود را از او درخواست کرده‌اند، تأثیر پذیرفته است. او در مصرع اول، یعنی «عزیز بمصر صاغ امرًا لساجن» به‌طور ضمنی از آیه شریفه «ثُمَّ بَدَا لَهُمْ مِنْ بَعْدِ مَا رَأَوُا الْآيَاتِ لَيْسَ جُنْتَهُ حَتَّىٰ حِينٍ» (یوسف: ۳۵)، و در مصرع دوم از «نَبِّئْنَا بِتَأْوِيلِهِ» در آیه «وَدَخَلَ مَعَهُ السِّجْنَ فَتَيَانٍ قَالَ أَحَدُهُمَا إِنِّي أَرَانِي أَعْصِرُ خَمْرًا وَقَالَ الْآخَرُ إِنِّي أَرَانِي أَحْمِلُ فَوْقَ رَأْسِي خُبْرًا تَأْكُلُ الطَّيْرُ مِنْهُ نَبِّئْنَا بِتَأْوِيلِهِ إِنَّا نَرَاكَ مِنَ الْمُحْسِنِينَ» (یوسف: ۳۶) بهره‌جسته است. هرچند از «أفتنا» که مترادف «نبتنا» است استفاده کرده است و در انتخاب این واژه نیز، به واژه «تَسْتَفْتِيَانِ» در آیه شریفه «فُضِيَ الْأَمْرُ الَّذِي فِيهِ تَسْتَفْتِيَانِ» (یوسف: ۴۱) چشم داشته است. او زندانیان زندان‌های اسرائیل و ساکنان دربند اردوگاه‌های آوارگان را به زندانیانی که تعبیر خواب و رؤیای خود را از یوسف خواسته‌اند تشبیه کرده است.

حسن المرتضی در بیتی دیگر به بی‌گناهی مردم فلسطین و ظلم روا داشته شده به آنها اشاره می‌کند. او برای بیان این موضوع، از داستان «زندانی شدن خباز و ساقی فرعون که به اتهام دسیسه مسموم کردن فرعون به زندان افتاده بودند» (الطبری، ۱۴۲۲ه، ج ۱۳: ۱۵۲) استفاده کرده است. فلسطینی دربند، با اعلام اینکه بدون ارتکاب جرم به زندان افتاده است، می‌گوید: مگر من ساقی فرعون بوده‌ام که به اتهام دسیسه‌کردن به زندان بیفتم:

أَكُنْتُ أَنَا سَاقِي بِلَادِي وَرَبِّهَا وَأَعَصِرُ كَرَمَ الْعَيْشِ فِي مَوْطِنِ الْمَنِي

(المرتضی، ۲۰۱۹: ۶۲)

ترجمه: (آیا من ساقی و خدای سرزمینم بوده‌ام و در میهن آرزوها، انگور زندگی را می‌فشرده‌ام).

شاعر همچنین در بیت دیگری از قصیده، با به‌کارگیری اسلوب استفهام در معنای ثانوی خود که برای بیان حسرت و آرزو به کار گرفته‌است از آرزوهای خود سخن می‌گوید و با بهره‌جستن از آیه شریفه «يا صاحِبِي السِّجْنِ أَمَا أَحَدُكُمَا فَيَسْقِي رَبَّهُ خَمْرًا وَأَمَّا الْآخَرُ فَيُصَلِّبُ فَتَأْكُلُ الطَّيْرُ مِنْ رَأْسِهِ فَضِي الْأُمُرُ الَّذِي فِيهِ تَسْتَفْتِيَانِ» (یوسف: ۴۱) فلسطین را به آن زندانی هم بند یوسف که به دار آویخته‌شد، و مردم فلسطین را به نان در طبق بر سر آن اعدامی به دار آویخته، و صهیونیست‌ها را به پزندگانی که از آن طبق می‌خورند تشبیه کرده‌است. آرزو می‌کند که زمین پس، هیچگاه فلسطین را بر چوبه دار، و مردمش را مانند آن غذای برطبق که صهیونیست‌ها از آن بخورند، نبیند:

متی لا أرى طيراً لصهيونٍ أكلاً
ورأس فلسطین به الخبز، بي أنا؟

(همان: ۶۱)

ترجمه: (کی خواهد رسید که دیگر هیچ پرنده‌ای از صهیون را در حال خوردن از طبق بر سر فلسطین که من نان آن با شم، نبینم).

سرانجام، شاعر به‌گونه‌ای قصیده را به پایان می‌رساند که بر اساس وعده‌های الهی تناسبی بسیار نزدیک با فرجام قضیه فلسطین داشته باشد:

وإني أرى يوماً رجوعي لموطني
برؤيا رجوعي لا تقل: لست مؤمنا

(همان: ۶۲)

ترجمه: (و من روز بازگشت خود به سرزمینم را با رؤیایی از جنس بازگشت می‌بینم، مگو: تو که به آن ایمان و باور نداری؟). شاعر که در واقع همان «من» فلسطینی آواره است، با توکل بر خداوند و اعتماد به وعده نصرتش، فرجامی خوش برای خود متصور است. پایانی که پریشانی‌ها را تسکین می‌دهد و سختی‌ها را آسان می‌کند: «يَا بَنِي إِدْهَبُوا فَتَحَسَّسُوا مِنْ يُوسُفَ وَأَخِيهِ وَلَا تَبَيَّسُوا مِنْ رُوحِ اللَّهِ إِنَّهُ لَا يَبْيَأُ مِنْ رُوحِ اللَّهِ إِلَّا الْقَوْمُ» (الکافرون: ۸۷). او معتقد است که پایان وقایع تلخ فلسطین، به شیوه‌ای دلپذیر دگرگون و متبلور خواهد شد، و آن جز تعبیر خواب یوسف (ع) و استشمام بوی خوش یوسف توسط حضرت یعقوب (ع) نیست که «به نمادی برای بشارت و شادی تبدیل شده‌است» (شلتاغ، ۱۹۸۷: ۱۶۹). آواره فلسطینی، با ایمان به وعده‌های الهی، به روز آزادی فلسطین و بازگشت به میهن خود باور دارد و با اعتقادی جازم با به‌کارگیری ادوات تاکید در مصرع اول بیت گذشته، بر این رهایی و بازگشت به میهن، تاکید می‌کند (وإني أرى يوماً رجوعي لموطني). شاعر در بیت پیشین، به آیه شریفه «إِذْ قَالَ يُوسُفُ لِأَبِيهِ يَا أَبَتِ إِنِّي رَأَيْتُ أَحَدَ عَشَرَ كَوْكَبًا وَالشَّمْسَ وَالْقَمَرَ رَأَيْتُهُمْ لِي سَاجِدِينَ» (یوسف: ۴) و «وَلَمَّا فَصَلَتِ الْعِيرُ قَالَ أَبُوهُمْ إِنِّي لَأَجِدُ رِيحَ يُوسُفَ لَوْ لَا أَنْ تُفَنِّدُون» (یوسف: ۹۴) چشم داشته‌است، به‌گونه‌ای که در عبارت «وإني أرى رجوعي» به آیین بخش از آیه شریفه قرآن از قول حضرت یعقوب (ع) «إِنِّي لَأَجِدُ رِيحَ يُوسُفَ» چشم داشته‌است و در عبارت «لا تقل: لست مؤمنا» در مصرع دوم از «لَوْ لَا أَنْ تُفَنِّدُون» استفاده کرده‌است. این تجلی حضور قرآن در ذهن و زبان شاعر است که «اگر سیرت انسان به عالم مثل که تخیل شاعران به آن اشتیاق دارد و استعدادهای هنرمندان درباره آن می‌سراید، متصل شود، آنگاه از قید و بند جسم رها می‌شود و به تصویری از تصاویر آرمانی در دنیای زیبایی تبدیل می‌شود» (العقاد، بی‌تا: ۱۲۵).

۳. نتایج پژوهش

نتایج پژوهش نشان می‌دهد که حسن المرتضی از میراث قرآنی به‌عنوان ابزاری غنی برای تأثیرگذاری، اقناع و الهام‌بخشی به مخاطب استفاده کرده‌است. او با بهره‌گیری خلاقانه از عناصر روایی، زبانی و نمادین سوره یوسف، توانسته‌است با استفاده از بینامتنیت قرآنی،

تجربه آوارگی فلسطینان و دسیسه‌های منطقه‌ای و جهانی را در قالبی دینی، تاریخی و هنری بازتولید کند، و شخصیت یوسف را به نماد مظلومیت فلسطینی و مقاومت مشروع تبدیل کند. این قصیده، نمونه‌ای موفق از تعامل شاعران یمن با میراث قرآنی و ظرفیت بیانی سوره یوسف در بازتاب واقعیت‌های سیاسی و هویتی جهان اسلام معاصر است. بر این اساس، یافته‌های پژوهش نشان می‌دهد که قصیده «حلم العوده یفدُ قمیص الغیاب» حسن المرتضی نمونه‌ای برجسته از بهره‌گیری خلاقانه از سوره یوسف در چارچوب شعر مقاومت یمن است. شاعر با تکیه بر تکنیک‌های بینامتنیت قرآنی، مجموعه‌ای از الفاظ، مفاهیم، تصاویر و گزاره‌های داستان حضرت یوسف (ع) را در خدمت بازنمایی تراژدی فلسطین و آوارگی مردم آن قرار داده است. نتایج تحلیل را می‌توان در چند محور اصلی ارائه کرد:

۱. بسامد بسیار بالای مفاهیم یوسفی و پیوند ساختاری با قصه قرآن

شاعر نه تنها از واژگان و عبارات کلیدی سوره یوسف مانند «قَدَّ القمیص»، «البئر»، «ثمن بخرس»، «ألقوه»، «کنعان» و «الأحلام» استفاده کرده، بلکه به ساختار روایی سوره نیز، توجه داشته است. او همانند روایت قرآنی، با ایجاد تنش میان «آرزو»، «چاه»، «فروش»، «خیانت» و «امید به بازگشت»، خواننده را در مدار مشابهی با فراز و فرودهای قصه یوسف قرار می‌دهد.

۲. بازآفرینی یوسف به عنوان نماد فلسطینی مظلوم و ایستاده

نتایج نشان می‌دهد که شاعر با تبدیل شخصیت یوسف به نمادی از «فلسطینی آواره و به چاه تبعید افکنده شده»، موفق شده است بار معنایی بسیار قدرتمندی بسازد به طوری که فلسطینی در اینجا، یوسف و چاه با تبدیل شدن به خیانت، توطئه، زندان و تنگنای زندگی ناگوار، معنای جدیدی پیدا می‌کند. یوسف در این قصیده تنها یک شخصیت تاریخی نیست؛ بلکه «یوسفِ امروز» فلسطینی‌ای است که توسط برادران عرب، قدرت‌های غربی، و صهیونیست‌ها فروخته و تبعید شده، اما همچنان زنده، مقاوم و امیدوار است.

۳. کارکرد انتقادی بینامتنی: بازنمایی خیانت‌های منطقه‌ای و جهانی

شاعر با وام‌گیری از عبارت‌های قرآنی، نقد خود را بر خیانت برخی دولت‌های عرب و سیاست‌های استعماری غرب تندتر و رساتر بیان کرده است؛ از جمله تشبیه «وعده بالفور» به «قَدَّ القمیص» زلیخا، استفاده از واژه «ألقى» برای اشاره به افکندن فلسطینیان در چاه آوارگی، بهره‌گیری از مفهوم «ثمن بخرس» برای بیان معامله ننگین فلسطین. این تصرفات زبانی نشان می‌دهد که شاعر از میراث قرآنی به عنوان ابزار مشروعیت‌بخش و تقویت‌کننده پیام مقاومت استفاده کرده است.

۴. موفقیت شاعر در تصویرسازی خلاقانه و ایجاد پیوند اندام‌وار میان کنعان قرآنی و فلسطین معاصر

شاعر با قرار دادن «کنعان» در جایگاه زادگاه نخستین و «فلسطین» در جایگاه واقعیت معاصر، شکلی از پیوستگی تاریخی و هویتی را می‌سازد. تشبیه کنعان به «قصیده معلقه» تصویری نو و هنری است که نشان می‌دهد فلسطین همچون چکامه‌ای آویخته بر پرده‌های قلب فلسطینی، همواره زنده و در حال تپش است. این همبستگی عاطفی از موفق‌ترین جلوه‌های بینامتنیت این قصیده است.

۵. تصرفات هنری سنجیده در مفاهیم قرآن و نقش آن‌ها در تقویت بار عاطفی شعر

شاعر با جایگزینی‌هایی آگاهانه مانند استفاده از «بئر» به جای «جب»، یا تبدیل آرزو به «جثّة الأحلام»، توانسته است تصویری ملموس و دردناک از وضعیت اردوگاه‌های آوارگان فلسطینی بسازد. این تصرفات جعل معنا نبوده، بلکه بازآفرینی هنری در چارچوب شعر مقاومت است و کارکرد عاطفی و نمادین بسیار بالایی دارد.

۶. تعمیق پیام مقاومت از طریق مفهوم «حلم العوده»

نتایج نشان می‌دهد عنوان قصیده با مفاهیم عمیق سوره یوسف سازگاری دقیق دارد:

«حلم» به معنای رؤیای دور اما ممکن، «یقدّم قمیص الغیاب» شکافتن غیبت و دوری، یعنی پاره کردن پرده‌های فاصله، شاعر، رؤیای بازگشت را نه یک شعار سیاسی، بلکه یک حقیقت نزدیک معرفی می‌کند که باید همچون یوسف، دوران چاه و تبعید را پشت سر بگذارد.

۷. بازنمایی ساختار پویای امید؛ پیوندی با پیام محوری سوره یوسف

در پایان قصیده، همچون پایان داستان یوسف در قرآن، گفتمان غالب، گفتمانی «امیدآفرین» است. شاعر با وجود تلخی آوارگی، رؤیای بازگشت را دست‌یافتنی می‌بیند و با تکیه بر پیام قرآنی «لَا تَيْأَسُوا مِنْ رَوْحِ اللَّهِ» مسیر رهایی فلسطین را در امتداد رهایی یوسف قرار می‌دهد.

تعارض منافع

طبق گفته نویسنده، پژوهش حاضر فاقد هرگونه تعارض منافع است.

منابع

قرآن کریم.

- ابراهیم، مصطفی؛ وآخرون. (۱۹۸۹). المعجم الوسیط. ج ۲. ترکیه: دار الدعوة.
- احمدی، حمید. (۱۳۷۷ش). ریشه‌های بحران در خاورمیانه. چاپ سوم. تهران: کیهان.
- الأزهري، أبو منصور محمد بن أحمد. (۲۰۰۱). تَهذیب اللغة. تحقیق: محمد عوض مرعب. الطبعة الأولى. بیروت: دار إحياء التراث العربي.
- آذرنوش، آذرتاش. (۱۳۸۶ش). فرهنگ معاصر عربی-فارسی. تهران: نشر نی.
- الجندي، علي. (۱۴۱۲هـ). في تاريخ الأدب الجاهلي. د. م: مكتبة دار التراث.
- حسن جیل، محمد حسن (۲۰۱۰). المعجم الاشتقاقي المؤصل لألْفاظ القرآن الكريم (مؤصل ببيان العلاقات بين ألفاظ القرآن الكريم بأصواتها وبين معانيها). الطبعة الأولى. القاهرة: مكتبة الآداب.
- حسن شرف، المرْتضی. (۲۰۱۹). صرخات وبنادق شعراء القدس والمقاومة في اليمن. الطبعة الأولى. صنعاء: الأهدل للتصميم والطباعة.
- الحميري، أبو عبد الله محمد بن عبد الله بن عبد المنعم. (۱۹۸۰). الروض المعطار في خبر الأقطار. تحقیق: إحسان عباس. الطبعة الثانية. بیروت: مؤسسة ناصر للثقافة.
- خسروی حسینی، سید غلامرضا. (۱۳۷۵ش). ترجمه کتاب المفردات في غريب القرآن راغب اصفهانی. چاپ سوم. تهران: انتشارات مرتضوی.
- الزبيدي، أبو الفيض محمد بن محمد بن عبد الرزاق الحسيني الملقب بمرتضى الزبيدي. (۱۹۸۴). تاج العروس من جواهر القاموس. تحقیق: عبدالحلیم الطحاوي. ج ۲۱. الكويت: مطبعة حكومة الكويت.
- الزهار، محمود خالد. (۲۰۲۱). التيسير في فهم التفسير. ج ۳. الطبعة الأولى. فلسطین: د. ن.
- الشَّعْر، محمود أنور خليل. (۲۰۱۳). توظيف التراث في الشعر الفلسطيني المعاصر. عمان: مطبعة السفير.
- صفا تاج، مجید. (۱۳۹۵ش). منظور از لابی یهود وگروه های فشار صهیونیستی چیست؟ «ماهنامه پاسداران اسلام». شماره ۴۱۱-۴۱۲. ۴۰-۴۳.
- الطبري، محمد بن جرير. (۱۴۲۲هـ). جامع البيان عن تاويل آي القرآن (تفسير الطبري). تحقیق: التركي عبد الله بن عبدالمحسن. القاهرة: دار الحجر.
- عبود شراد. شلتاغ. (۱۹۸۷). أثر القرآن في الشعر العربي الحديث. الطبعة الأولى. دمشق: دار المعرفة.
- العقاد، عباس محمود (د. ت). أبو الشهداء الحسين بن علي. مصر: مكتبة نضمة مصر.
- عمر مختار، احمد. (۱۴۲۹هـ). معجم اللغة العربية المعاصرة. الطبعة الأولى، القاهرة: عالم الكتب.

References

The Holy Quran

- Abboud Shrad, Sh. (1987). The Impact of the Quran on Modern Arabic Poetry. 1st ed. Damascus: Dar al-Ma'rifah. [In Arabic].
- Ahmadi, H. (1998). Roots of Crisis in the Middle East. 3rd ed. Tehran: Keyhan. [In Persian].
- Al-Aqqad, A. M. (n.d.). Abu al-Shuhada' Al-Hussein ibn Ali. Egypt: Maktabat Nahdat Misr. [In Arabic].
- Al-Azhari, Abu Mansur Muhammad ibn Ahmad. (2001). Tahdhib al-Lughah. Research by Muhammad Awad Mur'ib. 1st ed. Beirut: Dar Ihya al-Turath al-Arabi. [In Arabic].

- Al-Himyari, Abu Abdullah Muhammad ibn Abdullah ibn Abd al-Mun'im. (1980). *Al-Rawd al-Mi'tar fi Khabar al-Aqtar*. Research by Ihsan Abbas. 2nd ed. Beirut: Mu'assasat Nasir lil-Thaqafah. [In Arabic].
- Al-Jundi, A. (1991). *On the History of Pre-Islamic Literature*. No place: Maktabat Dar al-Turath. [In Arabic].
- Al-Sha'r, M. A. K. (2013). *The Employment of Heritage in Contemporary Palestinian Poetry*. Amman: Al-Safir Printing Press. [In Arabic].
- Al-Tabari, Muhammad ibn Jarir. (2001). *Jami' al-Bayan 'an Ta'wil Ay al-Quran (Tafsir al-Tabari)*. Research by Al-Turki, Abdullah ibn Abd al-Muhsin. Cairo: Dar al-Hijr. [In Arabic].
- Al-Zahar, M. K. (2021). *Al-Taysir fi Fahm al-Tafsir*. Vol. 3. 1st ed. Palestine: No Publisher. [In Arabic].
- Al-Zubaidi, A. (1984). *Taj al-Arus min Jawahir al-Qamus*. Research by Abd al-Halim al-Tahawi. Vol. 21. Kuwait: Kuwait Government Press. [In Arabic].
- Azarnoush, A. (2007). *Contemporary Arabic-Persian Dictionary*. Tehran: Ney Publishing. [In Persian].
- Hassan Gebel, M. H. (2010). *The Etymological Dictionary of the Words of the Holy Quran (Showing the Relationships Between the Words of the Holy Quran in Their Sounds and Meanings)*. 1st ed. Cairo: Maktabat al-Adab. [In Arabic].
- Hassan Sharaf, A. (2019). *Screams and Guns: Poets of Jerusalem and Resistance in Yemen*. 1st ed. Sana'a: Al-Ahdal for Design and Printing. [In Arabic].
- Khosravi Hosseini, S. G. (1996). *Translation of Al-Mufradat fi Gharib al-Quran by Raghīb Isfahānī*. 3rd ed. Tehran: Morteza'vi Publications. [In Persian].
- Mustafa Ibrahim, et al. (1989). *Al-Mu'jam al-Wasit*. Vol. 2. Istanbul - Turkey: Dar al-Da'wah. [In Arabic].
- Omar Mukhtar, A. (2008). *Dictionary of Contemporary Arabic Language*. 1st ed. Cairo: Alam al-Kutub. [In Arabic].
- Safa Taj, M. (2016). *What is Meant by the Jewish Lobby and Zionist Pressure Groups?*. *Pasdarān-e Islam Monthly*, (411-412), 40 – 43. [In Persian].

الدراسات الدولية في المقاومة

j isr.qom.ac.ir

التناص القرآني سورة يوسف في شعر المقاومة مع التركيز على قصيدة «حلم العودة يقدر قميص الغياب» حسن المرتضى

أحمد كرمي ID

الكاتب المسؤول، أستاذ مساعد في اللغة العربية وآدابها، كلية اللغات الأجنبية، جامعة پیام نور، طهران، إيران. karamipnp@pnu.ac.ir

معلومات المقالة	الملخص
نوع المادة: مقالة محكمة	تُعد القصص القرآنية من أغنى وأكثر مصادر الإلهام تأثيرًا في الأدب العربي المعاصر، وتتمتع بقدرة عالية على إعادة قراءة القضايا الاجتماعية والسياسية والذاتية. على الرغم من كثرة الدراسات حول انعكاس قصة النبي يوسف (ع) في الشعر العربي، إلا أن مساهمة الشعراء اليمينيين لم تُدرس بشكل كافٍ، خاصة في حقل أدب المقاومة. تبحث هذه الدراسة، بمنهج وصفي - تحليلي معتمدة المصادر المكتوبة، عن بروز المفهوم والفني لسورة يوسف في قصيدة «حلم العودة يقدر قميص الغياب» لحسن المرتضى. تُظهر النتائج أن الشاعر، من خلال الاستخدام الإبداعي لبعض الآيات والكلمات والبنية السردية لسورة يوسف، يعيد خلق صورة جديدة لوضع فلسطين، ومعاناة النزوح، وخيانة بعض القوى الإقليمية والدولية، وأمنية العودة القديمة. فمن خلال استدعاء العبارات القرآنية مثل «قد القميص»، «الجب»، «الأحلام»، «غن بخس»، و«ألقوه»، وتصرفات معنوية ولفظية مدروسة، أقام الشاعر رابطًا عضويًا بين كنعان القصة وفلسطين المعاصرة. لم يؤد هذا التداخل النصي القرآني إلى تعزيز الشحنة العاطفية وتأثير القصيدة فحسب، بل تمكن أيضًا من تحويل شخصية يوسف إلى رمز للفلسطيني المظلوم ولكنه صامد في وجه المؤامرات. والنتيجة هي أن قصيدة حلم العودة تُعد نموذجًا بارزًا للتفاعل الفني مع التراث القرآني في شعر المقاومة اليمني، وتكشف عن الإمكانيات الواسعة لقصة يوسف في إعادة قراءة حقائق العالم الإسلامي.
تاريخ المقال:	
تاريخ الاستلام: ٢٠٢٥/١١/٠٨	
تاريخ المراجعة: ٢٠٢٥/١٢/٢١	
تاريخ القبول: ٢٠٢٦/٠١/١١	
تاريخ النشر: ٢٠٢٦/٠٣/٢١	
الكلمات الرئيسية:	
شعر المقاومة، التناص، يوسف، حلم العودة، قميص الغياب، حسن المرتضى.	

الاقْتباس: كرمي، أحمد. (٢٠٢٦). «التناص القرآني سورة يوسف في شعر المقاومة مع التركيز على قصيدة «حلم العودة يقدر قميص الغياب» حسن المرتضى». الدراسات الدولية في المقاومة، المجلد ١، العدد ١، صص: ٣٧-٥٥. <https://doi.org/10.22091/jisr.2025.14461.1010>

الدراسات الدولية في المقاومة، المجلد ١، العدد ١، صص: ٣٧-٥٥. <https://doi.org/10.22091/jisr.2025.14461.1010>

© المؤلفون.

الناشر: جامعة قم